

СЪАВТОРСТВО ПРИ НАУЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Виолета Цакова¹

ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Една от характеристиките на съвременната наука е осъщественият в общи линии преход от предимно индивидуална към доминиращо екипна работа, което в по-голяма степен съответства на нейната същност, потребности и равнище на развитие. Времето на учените енциклопедисти и индивидуалисти е история. Днес обектите на научни изследвания разкриват тайнствата си главно в резултат на комплексна научна работа на колективи от специалисти. Съвременната наука се нуждае от многоаспектност в предмета на изследване, интегрираност в теоретико-методологичната основа на изследването и многокомпонентност на изследователския инструментариум.

Основни фактори, насърчили и обусловили прехода от индивидуална към колективна изследователска работа са междудисциплинните движения в науката, усложняването на научните изследвания и задълбочаващата се специализация. Решаването на теоретични и приложни научни проблеми днес изисква мобилност, интегриране и допълване на знания и компетенции на специалисти в една или в различни научни области. Посочените процеси и занапред ще оказват силно влияние върху организацията на научната работа и нейната ефективност.

Естествен резултат от колективната форма на организация на научната дейност е съавторството върху продуктите с които завършва научната работа и в които се отразяват резултатите от нея. Това, на свой ред, прави актуални въпросите, свързани със създаването, използването и закрилата на съавторски научни произведения. Независимо от широкото проявление и важното значение на съавторството в науката, то няма достатъчна нормативна основа, за него не се пише активно, а се дискутира най-вече при спор и конфликт на интереси. Подобен дефицит е необясним – в смисъл, че има капацитет за създаване на върхови научни постижения, а няма активност за внасяне на яснота по основни, дори елементарни въпроси на съавторството върху тях. Това поражда не само тягостна, но и опасна празнота, която затруднява правилното ориентиране в проблематиката на съавторството и в практиките на упражняването му, води до съзнателни или неволни нарушения на права на съавтори, до накърняване на техни икономически интереси и в крайна сметка – до демотивация за съвместна научна работа, от което страда науката и губи обществото.

Подобен дефицит на теоретико-методологични и приложни знания за съавторството е недопустим. Защото не е достатъчно да се създаде в екип добър научен продукт. Трябва да се знае на кого принадлежи той, кой има права върху него, как той

¹ Виолета Цакова е доктор по икономика, доцент в катедра “Интелектуална собственост” при УНСС; сл. тел.: 81-95-403, e-mail: vtzakova@abv.bg

може да се използва и да се защитава срещу интелектуална кражба, как се възнаграждава индивидуалният труд в колективната работа и много други правила по упражняване на съавторството, които да го направят безконфликтно и привлекателно за научните работници.

Най-важният, но и най-неясен откъм отговори въпрос при съавторството е за правата на участниците в съвместната работа върху резултата от нея. Безспорно те имат характер на авторски, но с много особености, които не са изведени, анализирани и доведени до ясни, непротиворечиви и лесни за прилагане правила.

Една от причините да не се пише, дискутира и говори за съавторството е прекомерно тежката, сложна и непълно уредена материя на авторството като негова основа. Съавторството произтича от авторството и се проявява чрез него, но с допълнителни усложнения. Това въздържа специалистите в проблемната област, които у нас не са много, да „отварят“ темата за правилата, регулиращи съавторството.

Изследването има за цел да даде ясно и непротиворечиво разбиране за съавтори и съавторство при научните произведения, компенсиращо липсата на легални дефиниции, да систематизира условията за възникване на съавторството, да анализира формите в които то се проявява, и – на тази основа, да предложи правила за регулиране на отношенията при упражняването му, каквито липсват в нормативната уредба.

За постигането на тази цел се поставят за решаване следните изследователски задачи:

1. Да се предложат и обосноват дефиниции за съавтори и съавторство върху научни произведения;
2. Да се изследват и установят условията за възникване на съавторство и на тази основа да се прокара разграничителна линия между съавторски и несъавторски научни произведения;
3. Да се разкрие съдържанието на съавторството – като възможни действия по реализация на съавторски научни произведения и условията за извършване на конкретните действия;
4. Да се изследват видовете и формите на проявление на съавторството с оглед диференциране на режимите по упражняването му при използването на съавторски научни произведения;
5. Да се анализират основните положения в договорите за използване на съавторски научни произведения и да се предложат правила за доброто им конструиране и работоспособност;
6. Да се предложат идеи и конкретни решения за попълване на празноти в нормативната уредба на съавторството, които да подпомогнат всички участници в процеса по създаване и използване на съавторски произведения, с цел справедливо и безконфликтно уреждане на отношенията;
7. Да се инициира дискусия по поставените въпроси и предлаганите решения, както и по други спорни моменти и противоречиви практики на съавторството.

Изследването се основава на комплексен подход и обхваща, макар и в различна степен, икономически, управленски и правни аспекти на съавторството. Те са обединени около идеята да се предложи ред в режимите на възникването и упражняването на съавторството. Изследването не представя, освен инцидентно и при необ-

ходимост, науковедски, организационни, етически и други аспекти на изследвания обект. Това ограничение се прави с разбирането, че проведеното изследване на съавторството – като първо по рода си, трябва да даде ясни и непротиворечиви основи за други, надграждащи или разширяващи изследвания. Многообразието в аспектите на изследване ще се разгръща постепенно от специалисти в съответната научна област за постигането на комплексност в познанието за съавторството.

Колективната работа в науката и използването на резултатите от нея нямат своя нормативна уредба. Отделни въпроси са засегнати много бегло в някои от законите в областта на интелектуалната собственост и най-вече в Закона за авторското право и сродните му права (ЗАПСР). Затова, установените с този закон правила ще са основа и ориентир при разглеждането на проблемите, при търсенето и предлагането на решения на открити въпроси на съавторството при научни произведения.

I. ОСНОВИ НА СЪАВТОРСТВОТО

1. Съавтори и съавторство

Легални дефиниции за съавтори и съавторство в науката и въобще в творческите дейности няма и те са оставени на подразбиране. Това е недопустимо, предвид сложността на отношенията, които се проявяват при съвместната работа. Такава празнота позволява интерпретации за същността на съавторството и прилагането на различни практики по неговото установяване, признаване и реализиране. Празнотите в закона и свободните интерпретации на конкретни ситуации при съвместна научна работа създават опасност от накърняване интересите на учените съавтори. Вероятността за проява на подобни негативни последици е по-голяма от вероятността за тяхното недопускане чрез правилно и справедливо уреждането на отношенията. Подобна опасност може и трябва да бъде преодоляна или поне ограничена с установяването на ясни правила при съавторството.

Въпросите, които приоритетно трябва да се изяснят, са за същността на съавторството и разбирането за съавтори. С уговорката за трудности при всяко дефиниране на понятия и за условността на всяка дефиниция, ще опитаме да предложим такива за съавтори и за съавторство върху научни произведения.

Съавтори на научно произведение – две или повече физически лица, които чрез непосредствена творческа работа съвместно създават научно произведение, подчинено на единен идеен замисъл.

Съавторство при научно произведение – процес и резултат от непосредствена творческа работа на две или повече физически лица по съвместно създаване на научно произведение, подчинено на единен идеен замисъл.

Предложените дефиниции за съавтори и съавторство се основават на четири признака:

- **съдържателен**, който се отнася до характера на работата – тя трябва да е творческа;

- **обектен**, който се отнася до резултата от работата – той трябва да е научно произведение;

- **концептуален**, който се отнася до първия и определящ съвместната работа елемент – това е единният идеен замисъл; и

- **функционален**, който се отнася до начина на работа – тя трябва да е съвместна.

Как да се разбират отделните признаци, какво съдържание се влага в тях и могат ли да се определят еднозначно – въпроси с повишена трудност, на които ще потърсим отговор.

По отношение на първия признак – творчество, всеки опит за еднозначното му и непротиворечиво определяне е обречен на неуспех и критики. Позициите, от които творчеството се изследва, и целите, заради които се прави това, са различни, а многобройните решения не могат да се съберат в кратка, точна, пълна и универсално пригодна дефиниция.

Според нас, по отношение на признака творчество в научната работа трябва да се има предвид най-вече това, че то се свързва с работа по набавяне и обработка на съществуваща информация и добавяне на нова чрез интелектуални дейности. При това разбиране творчеството ще се изрази в издирването и подбора на източниците на информация, целевото извличане на необходима и полезна информация, нейното осмисляне, систематизиране, структуриране, преработка, обобщаване, допълване, развитие, адаптация, приложна ориентация, верификация и др. Резултатът от интелектуалните дейности отново ще е информация, съдържаща знание с елемент на новост. Новостта може да се прояви както в съдържанието на информацията и знанието, което тя носи – научен факт, хипотеза, съждение, позиция, теза, дефиниция, интерпретация, коментар, обобщение, оценка, извод и пр. по научен въпрос, така и в начина на организирането им – нова или усъвършенствана систематизация, класификация, структура, модел и др. Следователно, **критерият за преценка за наличието на творчество в научната работа е новостта в генерираното знание**. Тя може да се отнася до същността на знанието или до неговото организиране и представяне.

Във връзка с новостта на научното знание трябва да се уточнят поне две неща – **моментът**, към който тя се преценява, и нейното **равнище**. Първото уточнение се налага от динамиката на научното знание, която прави новостта му преходна, защото „новото вчера е старо днес и новото днес е старо утре”. Новостта трябва да се преценява към **момента на разгласяване на знанието**, т.е. към момента, в който то бъде предоставено на потребителите. Разгласяването обаче трябва да е направено по начин, позволяващ свободен достъп до знанието за всеки който има интерес към него. Затова няма да е разгласяване например споделянето на новото научно знание само с членовете на работния колектив или предоставянето му на ръководството на научната организация, в която се извършва научната дейност.

Форми на разгласяване, удостоверяващи съответно и момента, към който се преценява новостта, могат да бъдат: публикуването на резултатите от научната работа, предаването им върху носител в публични депозитари, предоставянето на достъп до тях чрез интернет, представяне на научен форум и други, които не ограничават кръга на потребителите на новото знание. И още нещо – разгласяването трябва да представя в пълнота новото знание. Не е достатъчно неговото оповестя-

ване като факт, а е необходимо и разкриването му до степен, позволяваща разбиране, усвояване, проверка и прилагане без допълнителни изследвания, неговото приобщаване и включване в световната система на наличните и достъпни научни знания.

Второто уточнение – **за равнището на новост**, се налага от високата мобилност на научното знание и възможността за свободното му разпространение без териториални ограничения. Скоростта и мащабът на разпространението на знания е функция от развитието на средствата за комуникация, които вече са преодолели времевите и териториалните бариери. При съществуващите днес реалности за движение на информацията изискването към равнището на новост трябва да е за **световна новост**, т.е. никъде по света това знание да не е станало публично достъпно. И нека доуточним – конкретно ново знание може да съществува, някой вече да е стигнал до него, но още да не го е огласил, да не го е предоставил на членовете на обществото, което го приравнява с несъздадено знание.

В преситеното от информация време в което живеем, преценката и в двата аспекта е силно затруднена дори и за специалисти в съответна област на знание. Те едва ли са в състояние да следят, още по-малко - да познават в оригиналния ѝ вид цялата „световна” информация по конкретен научен проблем, да не говорим в дадена научна област. Това добре се знае от плагиатите, които злоупотребявайки с посочената асиметрия присвояват резултати от чужда изследователска работа и ги представят за свои.

Вторият признак за определяне на съавторите и на съавторството в науката е **наличието на научно произведение**. Той е произведен, следва от творческата работа и отразява нейния резултат. За изясняването на този признак също трябва да се отговори на един минимум от въпроси – какво е научно произведение и в каква форма то съществува.

Научно произведение е обективираният резултат от творчески усилия на човека в сферата на науката. За да бъде определено едно произведение като научно, достатъчно е да има научен елемент – да съдържа нови или обогатени научни знания в която и да е област на науката или вече известни научни знания, които са организирани или интерпретирани, или пък поднесени по нов начин¹.

Специално значение за признаване на съавторство върху научно произведение има формата на изразяването и съществуването му. Изискванията към нея са: да позволява предоставянето на произведението на потребителите и възприемането му от тях. Формата може да е устна, писмена, аудиовизуална, фотографска, графична и всяка друга, стига да осигурява двете възможности – за трансфер и за възприемане на изразеното чрез формата съдържание.

Третият признак за определяне на съавторите и на съавторството – **концептуалният**, е свързан с единството на вижданията, схващанията, разбиранията, становищата, възгледите и позициите по даден научен проблем и с желанието за обединяване на усилията с други съидейници за неговото поставяне, представяне, разискване и решаване. Този признак е решаващ за възникване на съавторството. Той е

¹ За лекота на текста, по-нататък, ще се използва и само понятието „произведение”, но ще се има предвид „научно произведение”.

спойката между авторите и условието те да станат съавтори, предпоставка за съвместна работа по създаването на съавторско произведение. Единството на идейните позиции по определен научен проблем е решаващият фактор за формиране на научен колектив с цел съвместна работа по създаване на научно произведение. Това единство трябва да е налице през цялото време на създаване на научното произведение и то дава отражение върху общия краен резултат от съвместната работа.

Четвъртият признак за определяне на съавторите и на съавторството е **начинът на работа** по създаване на научно произведение. Тя трябва да е съвместна и съгласувана. Този признак позволява лесно и еднозначно да се определи кои лица са съавтори и кои не са такива. Съобразно него, **съавтори са само тези лица, които с личен интелектуален труд участват в съгласуван между тях творческия процес по създаване на общо произведение**. Участието трябва да е в работата по изразяване на произведението, обличането му във форма, позволяваща то да бъде предоставено на потребителите и възприето от тях.

Съавторството при създаване на научно произведение представлява **доброволно съгласие между лица за съвместна работа** и влягане на лични творчески усилия. Начинът и времето на даване на съгласието са без значение за възникване на съавторството. То може да е изразено изрично или мълчаливо, да е направено писмено или устно, да е дадено при започване на работата или по-късно, да е иницирано от различни подбуди и да преследва различни цели. Без значение за съавторството са още и такива въпроси като: кой е инициаторът за създаване на произведението, кой е предложил работната концепция, кой го е наситил с оригинални идеи, кой е подбрал екипа, кой е координирал творческите дейности, какъв е обемът на извършената от всеки член на екипа работа и др.

2. Отсъствие на съавторство

На основата на предложените дефиниции за съавтори и съавторство ще посочим някои типични и често срещани в научната дейност случаи на съвместна работа, при които не възниква съавторство.

Не е съавтор лице, което участва само в обсъждането на концепцията за провеждане на научно изследване, на междинни и крайни резултати от него, без да има непосредствено участие в работата по създаването на обективната форма, с която се представя научното произведение като годен за използване научен резултат. Може да се намери начин за посочване на лицето, което е предложило добра идея, но това не го прави съавтор на научното произведение.

Не са съавтори и лицата, които оказват организационна, техническа, финансова, методическа, консултантска и друга помощ или съдействие. Те само подпомагат работите по създаването на произведение, но не участват в същинския творчески процес. И независимо колко голяма, значима, своевременна, ценна и полезна е помощта им, те не стават съавтори на произведението. Затова не може да претендира за съавторство лице, което само е ръководило работите в едно научно изследване или е осигурило неговото финансиране, или е спонсорирано публикуването на ре-

зултатите, или е провеждало опити по поставена задача и е отразявало резултатите от тях, нито пък лице, което е предоставило материално-технически и информационни ресурси за провеждане на научно изследване или е извършило компютърен набор или техническа редакция, или публикация на резултатите от такова изследване.

Даването на съвет за полезни информационни източници и работа с тях, за преработка на съдържание и структура не е достатъчно основание за възникване на съавторство. В противен случай всички рецензенти, чиито предложения за подобряване на рецензиран ръкопис са възприети, ще стават негови съавтори. Казаното е в сила и за експертите, и за консултантите, чието мнение е възприето и отразено в научното произведение.

За съавторство не може да претендира и научен ръководител на обучаем – студент, докторант или специализант, осъществил ръководство при написването на курсова или дипломна работа, или на дисертация. Казаното изисква допълнително уточнение по причина, че често се дискутира и настоява признаването на съавторство на научния ръководител върху разработките на обучаеми лица. Като аргумент се изтъква важността на дадена от научния ръководител идея, която придава или подсилва ценността на разработката и/или значението на направени препоръки за достигане на пълнота, системност, завършеност, достоверност, обективност, хармоничност на научния продукт, които му придават допълнителни достойнства. Колкото и да е вярно това, то не е достатъчно за възникване на съавторство, защото липсва годин за него обект.

Помощта при подготовката на самостоятелна разработка се осъществява чрез консултации, дискусии, критики, разяснения, съвети, напътствия, предложения, потвърждения, отричания и други форми на вербална или писмена комуникация по предлагане и обсъждане на идеи. Но идеята сама по себе си не е обект на закрила, за нея не се признават авторски и съавторски права. В случаите, когато тя е споделена писмено, написаното е обект на авторство. То може да бъде заимствано от обучаемия буквално, но с цитиране на автора му. При липса на цитиране ще е налице плагиатство, но не и съавторство.

Невъзможността научният ръководител да е съавтор на обучаем в подготвяна от него разработка се предопределя и от същността и целите на самата разработка. Тя трябва да е собствена, индивидуална и да показва личните знания и компетентност на обучаемия. Научното ръководство само компенсира липсата на опит по подготовката ѝ, без да замества търсените с нея изява и доказване на притежавани лични знания и умения. Дори ако допуснем, че научният ръководител по някакви причини е участвал в създаването на разработка на обучаем, това е неправомерно. Ако се съобщи за такова участие, разработката и нейното предназначение ще се считат за опорочени. Ако участието се премълчава, ще е налице прикрита сделка с всички условия за нейното унищожаване и с последиците от това.

Съавторство няма и при възпроизвеждане на прочетено или чуто научно произведение. Академичен преподавател, който води лекцията си пред студенти, докторанти и специализанти по учебник, монография, студия, научно изследване на друго лице не може да претендира за съавторство. Няма такова и за асистента, който

води упражнения по учебна дисциплина, като следва структурата и съдържанието на лекционния курс, представени от титуляра.

Съавторство няма и при сборните произведения. Ще се спрем специално на този въпрос поради **опасността от смесване на съавторските със сборните произведения**, което може да доведе до нарушаване на права и засягане на интереси.

Сборни произведения са тези, които включват няколко самостоятелни авторски произведения, например научно списание, сборник с доклади от научен форум, годишник научни трудове, брошура с избрани лекции на различни автори по определен проблем, тематичен алманах, енциклопедия и др. По същностните си признаци сборните произведения приличат на съавторските, създадени при делимо съавторство. Разликата е в това, че при съавторските произведения има съгласуване на работата на съавторите и това съгласуване се прави от тях самите, докато при сборните произведения такова съгласуване между отделните автори няма. Координиращата роля се поема от лице, което разработва концепцията за сборното произведение и съобразно нея подбира материалите за него или възлага създаването на произведения, които да се включат в това произведение. Авторите на отделните материали, включени в сборното произведение обаче, не стават негови съавтори.

Лицето, което е организирано създаването на сборно произведение, може да го използва, но само ако е получило съгласието за това и на авторите на включените в него произведения. При това условие схемата за използване на сборно произведение става твърде сложна. Добър начин за преодоляване на реални и потенциални трудности е този, при който създателят на сборно произведение получава предварително съгласие от авторите на отделните произведения, включени в сборното, за тяхното използване.

Повечето от научните произведения достигат до потребителите чрез книги, списания, бюлетени и други печатни издания, които имат собствен индивидуален и разпознаваем външен търговски вид. Това налага да обърнем специално внимание на художественото оформление на корицата на тези издания. То е резултат от интелектуалната работа на художник дизайнер и на това основание е обект на авторство. В своя търговски вид печатното издание – например книга, е резултат от творческата работа и на този, който я е написал, и на този, който е разработил дизайна на външния ѝ вид. Независимо от единството на крайния продукт, който е резултат от работата и на писателя, и на художника-дизайнер, съавторство няма. Налице е само механично свързване на две произведения – текст и графично оформление на книжното тяло на текста.

3. Видове съавторство

Резултатът от съвместната работа на няколко автори винаги е единно, цялостно произведение, подчинено на общ идеен замисъл и изпълнено в съответствие с него. Обикновено то има вътрешна структура, състои се от отделни части. Според обособимостта на вътрешните части на произведението, създаването на които може или не може да се свърже с конкретно лице, **съавторството се определя като делимо и неделимо**.

Делимо е това съавторство, при което отделните части в произведението имат самостоятелно значение, представляват нещо завършено, създадено от един автор, което не изисква намесата на друг от съавторите. Такова е съавторството например при учебник, в който отделните, ясно разграничени части като увод, заключение, раздели, глави, точки и др., са разработени самостоятелно от конкретно лице. То ще е **автор на своята част от произведението и съавтор по отношение на цялото произведение**. Аналогична е ситуацията при произведения, които се състоят от текст и илюстрации към него (фотоси, чертежи, графики, фигури и др.), когато текстовата и илюстративната част са създадени от различни лица. С други думи, при произведения, създадени в условията на делимо съавторство, се проявяват два режима, съответно са налице два обекта на интелектуална дейност – отделните части на произведението, за които се признава авторство на техните създатели, и цялото произведение, за което се признава съавторство на всички, участвали в създаването му.

Неделимо е съавторството, при което всеки от съавторите работи върху цялото произведение или части от него, заедно с останалите съавтори. Най-често така се организира работата на научни колективи по изследователски проекти. Тази организация на дейността се характеризира с интелектуална неделимост на резултата и е невъзможно да се определи кой какво точно е създал или колко е допринесъл за създаване на цялото произведение. Неразбирането на това положение е причина за въвеждането на някои неприложими административни правила в науката. Така например изискването към кандидатите в процедурите за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности – да посочат авторската си част в съвместни научни разработки и публикации, е неизпълнимо, когато те са създадени в режим на неделимо съавторство. А „изпълнението” на това изискване е сигнал за представяне на невярна информация поради принуда, основана на неразбирането за неделимото съавторство.

Върху съавторските произведения, независимо дали са създадени при условията на делимо, или неделимо съавторство, може да се направи **научна редакция** – от един от съавторите или от независим специалист. Научният редактор слага ред, придава хармоничност и завършеност на произведението, като синхронизира и привежда в единство отделните му части, следи за запазването и развитието на общия идеен замисъл, отстранява дублиранията и противоречията, установява еднозначност в терминологията. Творческата дейност на научния редактор е обособима от творческите дейности по създаването на съавторското произведение. Затова научният редактор може да бъде определен и трябва да бъде посочен като такъв – отделно от съавторите на редактираното произведение. Когато той е и съавтор, ще бъде посочен в двете му позиции.

По повод научната редакция на произведения трябва да се каже още нещо. По своята същност тя е творческа, интелектуална дейност и винаги е дело на конкретно лице, което трябва да се посочи като редактор. При научната редакция има авторство, но няма обособен (разграничим) собствен краен резултат – обект на авторството. Затова научната редакция не е самостоятелен обект на авторско право. Тя не може да съществува без редактираното произведение. Тези положения следват от правилото, че авторското право винаги има обект, че то се свързва с конкретен

обект. Авторско или съавторско право не може да съществува без наличието на обособен, ясно разграничим обект на това право, в случая – научно произведение. Обратното обаче е възможно – да съществува научно произведение без авторски или съавторски права върху него, например поради погасяването им.

II. СЪДЪРЖАНИЕ НА СЪАВТОРСТВОТО

1. Авторско и съавторско право

Съавторството има за основа авторството и следва негови основни режими, но има особености, обусловени от колективната работа. Най-важните въпроси, свързани със съавторството, са за правата върху съавторското произведение – как възникват, с какво съдържание, за какъв срок, на кого принадлежат, как се упражняват, кога се погасяват и др. Отговорите на тези въпроси трябва да съобразят **два режима**: първият – **по възникването на права** върху съавторски произведения, и вторият – **по упражняването на правата**.

При създаването на съавторско произведение възниква авторско право за неговите създатели – такова, каквото е уредено, но с тази особеност, че се поражда и съществува като **споделено авторско право** или **съавторско право**. Колективната работа по създаването на научно произведение не се отразява върху режима на възникване на правото, нито върху неговия обем. **Съавторското право възниква автоматично и за целта не е необходимо никакво удостоверяване, регистриране, вписване или извършване на други формални действия, доказващи неговото поражение, съществуване и притежаване**. Правото възниква в момента, в който произведението е завършено, т.е. съавторите са преценили, че то е готово за предоставяне на потребителите.

Ще добавим, че съавторско право възниква и върху незавършено произведение, независимо от степента, в която то е останало такова, и причината за това. За възникването на посочените права е от значение единствено дали създадената част от произведението притежава признаците на обект на тези права, а именно – да е резултат от творческа дейност и да е изразена във форма, която може да се разпространява към потребителите и която позволява възприемане на изразеното чрез нея съдържание.

Автоматичното възникване на правата на съавторите има **позитивни и негативни страни**. **Позитивните** се свеждат до удобство, бързина и икономия. Не се налага извършването на каквито и да било действия от съавторите и от съответен компетентен орган, за да се признаят права върху съавторско произведение, не се заплащат такси, не се следват формални процедури, не се извършват експертизи и заключения, не се изчакват резултати от проучвания и др.

Негативните се свързват с липсата на документ, удостоверяващ права върху съавторското произведение. В случай на тяхното застрашаване или нарушаване възникват сериозни проблеми и трудности по доказване на правата по причина на установения доказателствен ред. Съгласно този ред, съавторите са тези, които трябва

да доказват, че притежават права върху своето произведение, присвоено или неправомерно използвано от друг, за което обаче те не притежават официален документ.

Автоматичното възникване на съавторското право неизбежно поражда въпроса за идентифицирането на съавторите – как да се установи кои са те? Отговорът се дава с оборима законова презумпция. Според нея – до доказване на противното, за съавтори на произведение се считат лицата, чиито имена или друга идентификация (псевдоним, подпис) са посочени или обозначени по съответен начин върху произведението или екземпляри от него. Това правило за установяване на съавторите създава реална опасност за присвояване на съавторство. Например, ако лица, различни от съавторите, поставят своите имена върху чуждо произведение, те ще се считат за негови създатели и ще се приемат като такива от всички, които ползват произведението. Това ще е така докато действителните съавтори не докажат, че те са го създали, с което да оборят законовата презумпция за съавторство.

Съавторското право възниква в пълен обем – с всички разрешени от закона действия с произведението. Всяко действие е уредено като отделно правомощие, а всички те се структурират в две големи групи – **некомерсиални (неимуществени, морални) и комерсиални (имуществени, икономически) правомощия**. Извършването на действията от всяка група, както и на всяко от действията, става при условия, обусловени от съавторството. С други думи, при съавторските произведения се променя режимът, по който техните създатели упражняват правата си, но не и самите права. Споделянето на работата не влияе нито върху режима на възникване на правото върху творческия резултат, нито върху съдържанието на това право. Те остават такива, каквито са уредени за индивидуалните автори. Новото състояние на правото – споделено право или съавторско право, се отразява само върху режима на определяне на притежателите му и начините за неговото упражняване.

Авторското право върху произведение, създадено при условията на съавторство, **възниква за всички съавтори и се притежава общо от всеки от тях.**

2. Некомерсиални действия и права

Особеностите при упражняване на съавторството се проявяват най-вече при извършването на действията, които със закон са признати и уредени като морални права на съавторите. За тях нищо не е писано. Тук ще опитаме да компенсираме тази празнота, което оправдава и по-пространното представяне.

Морални (некомерсиални) права са тези, които са свързани с **личността на съавторите, с тяхната духовност и индивидуалност**. Те осигуряват и гарантират на съавторите възможността да извършват действия, с които да се грижат за интелектуалната съдба на колективно създаденото произведение. Конкретно това са действия по:

- разгласяване на произведението;
- искане за признаване на авторство и съавторство върху произведението;
- използване на псевдоним или прикриване на самоличността на един, няколко или всички съавтори при разгласяване на произведението;

- искане за огласяване на името или псевдонима на автора и съавторите на произведението при неговото използване;
- извършване на промени в произведението и противопоставяне на промени в него, извършвани от други лица;
- достъп до оригинала на произведението;
- спиране на използването на произведението.

Някои от посочените действия могат да се извършат от съавторите самостоятелно, а други – само съвместно, на основата на общо решение.

Действията, които всеки от съавторите може да извърши самостоятелно, са:

- да иска признаване на своето авторство и съавторство винаги, когато те са застрашени или пренебрегнати, или са присвоени от останалите съавтори или от други лица;
- да използва псевдоним или да запази анонимност като съавтор;
- да иска името или псевдонимът му да се съобщава, означава, посочва или огласява по друг начин при всяко използване на съавторското произведение;
- да получи достъп до оригинала на произведението, когато той се държи от някой от съавторите или от друго лице.

Всяко от тези действия може да се извършва от всеки от съавторите без да ангажира одобрението или съгласието на останалите и без те да имат право да се противопоставят на извършването им. Единствено действие, при което може да има различен избор по реализирането му, е за начина, по който да се представят съавторите. Възможно е едни от тях да решат това да стане чрез действителните им имена, а други – чрез псевдоним. Допустимо е и някои от съавторите да останат анонимни, стига те лично да са пожелали това. При произведения с неделимо съавторство обаче анонимността на някой от съавторите ще доведе до присвояване на авторство, тъй като ще се приема, че произведението е създадено само от лицата, чиито имена са огласени.

При **делимото съавторство** всеки от съавторите може **самостоятелно** да извършва и други действия, освен посочените, а именно:

- да променя своята част от произведението, ако останалите съавтори не се противопоставят на това;
- да иска запазване на своята част от произведението във вида, в който е създадена;
- да се откаже от участие в съавторското произведение, когато не приема промените, направени от други автори в създадените от тях части на произведението.

Действията, които могат да се извършват само със **съгласието на всички съавтори**, са:

- при неделимото съавторство – промяна на произведението;
- при неделимото и делимото съавторство – разгласяване на произведението и спиране на използването му.

Специфичното съдържание и последици от разгласяването на произведение, както и специалните условия за неговата промяна и за спиране на използването му, налагат някои пояснения по всяко от тези действия.

Разгласяване на произведение е неговото първо предоставяне на потребителите. Изискването за общо съгласие на съавторите за извършването на това действие е обусловено от същността му и от последиците, които поражда. Решение за разгла-

сяване се взема въз основа на преценка за завършеност на произведението, която трябва да се направи от всички съавтори. Общо решение се изисква поради значението на разгласяването. То слага край на интимния, затворен в кръга на работния екип творческият процес и извежда готовото произведение в публичното пространство, прави го достъпно за заинтересованите лица. Това действие е необратимо. Веднъж достигнало до потребителите, произведението не може да се оттегли от потребление. Дори ако допуснем, че в даден момент всички екземпляри от произведението се изтеглят от пазара, то вече е оставило следа в съзнанието на потребителите, които са го прочели, видели или чули. Ето защо, преценката за завършеност и решението за разгласяване са още и съгласие за равнището на професионална компетентност, с която всеки съавтор лично и всички заедно се представят пред обществото.

Освен принципно съгласие за разгласяване на завършеното произведение, съавторите трябва съвместно да определят и **начина, времето и мястото** на извършването му. Изборът се прави при съобразяване на вида, целите и предназначението на произведението, на определени организационни, икономически и други фактори. Например, при вземането на решение за начина на разгласяване може да се избира между публикуване на хартиен носител, на електронен носител или в интернет, представяне пред аудитория на живо, или чрез емисия на радио- или телевизионни предавания, а за определени научни резултати – чрез описание в заявка за издаване на патент за изобретение или друг документ за собственост. Определянето на времето на разгласяване зависи от избрания начин, но и от други фактори, например наличието и силата на конкуренцията в съответната научна област. Добре е разгласяването да стане бързо, за да се ползва ефектът от изпреварването, но е възможно и отлагане във времето по различни съображения. Мястото (периодично издание, издателство, държава и др.) се избира най-вече според това къде, доколко и пред каква аудитория съавторите искат тяхното произведение да получи гласност за първи път, а те самите – известност и признание.

Промяна на произведение е изменението му чрез добавяне, отнемане, изменение или преорганизиране на съдържание, структура и илюстративен материал, на оценки, изводи и предложения, в резултат на което се появява ново произведение, а неговият първообраз престава да съществува. Такива промени могат да се правят свободно в процеса на творческата работа. Те са нещо обичайно за нея, присъщи са на творческото търсене и стремежа към постигане на най-добрия резултат, който да се предложи за използване. Промените в произведението, които се правят преди то да е напуснало личната духовна сфера на създателите му, не засягат външни на нея отношения и поради това не могат да бъдат регулирани и не са обект на регулация.

По друг начин стои въпросът с промени в произведение, което вече е завършено и е предложено за използване. В тези случаи промените са допустими при две условия – да се приемат от всички съавтори и да не нарушават права, които вече са придобити от други лица. Първото условие произтича от същността и природата на съавторството – съгласуваност не само в действията, но и в идеите, разбиранията, убежденията на съавторите, които съвместно работят за тяхното представяне в общото произведение.

Второто условие произтича от договорните отношения и защитава договорните партньори на съавторите. Например, ако между съавтори и издателство е сключен договор за издаване на готово произведение, след което съавторите искат да го променят, те ще засегнат придобитите от издателството права. Засягането може да бъде както по отношение на вече извършени действия и направени разходи в подготовката за издаване, така и по отношение на обекта, за който е сключен договора. Защото е възможно издателството да е имало интерес от издаване на предложеното произведение, а не на промененото.

Спиране на използването на произведение е действие спрямо произведения, чието използване вече е започнало, независимо под каква форма и по какъв начин. Допустимостта му е поставена под две условия: промени в убежденията, довели до решението за спиране, и обезщетяване на лицата, които са придобили право да използват произведението за претърпените от спирането вреди. Първото условие се отнася до всички съавтори – у всички тях трябва да е настъпила промяна във възгледи, убеждения, ценности, разбирания и други личностни позиции, които могат да окажат влияние и да намерят отражение върху резултата от научната им дейност. Вероятността това да се случи при всички съавтори, и то едновременно, е по-скоро теоретична възможност и почти изключена като реалност. Що се отнася до второто условие – обезщетяването на увредените лица, съавторите са солидарно отговорни за поправянето на вредите. Дължимото обезщетение се разпределя в дялове и се изплаща по начин, който съавторите уговарят помежду си. Възможно е да участват поравно или пропорционално на участието си в съавторското произведение. Възможно е също един от съавторите да поеме разходите по обезщетението, а впоследствие да търси от останалите възстановяване на изплатените им дялове.

Интерес представлява ситуация, в която съавторите са на различни позиции относно действията по разгласяване на произведението, неговата промяна и спиране на използването му. Какво може да се направи в такива случаи? Преди всичко, трябва да се положат усилия за постигане на единно решение. Но ако – въпреки това, разногласията се запазят, съавторството може да се прекрати по начина, по който е възникнало – доброволно. Прекратяване е възможно само при делимото съавторство. Резултатът ще е: отделни произведения с отделни автори, всеки от които може сам да извършва или да не извършва действията, за които не е постигнато общо съгласие. Прекратяване на неделимо съавторство не може да се направи. При него за извършването на разглежданите действия, по които не е постигнато общо съгласие, остава единствено възможността за съдебна намеса. Всеки от съавторите може да се обърне към съда и да иска от него решение, което да замести непостигнатото съгласие за извършване или за неизвършване на конкретно действие.

Съавторите могат да отстъпят свои некомерсиални права на други лица, които да извършват съответните действия по съдържанието им. Отстъпването трябва да е изрично уговорено с формален договор със съгласието на всички съавтори, дадено лично или чрез пълномощник. Не могат да се отстъпват само две от правата – правото на авторство и правото на име. Тази забрана има за цел да не допусне интелектуално ограбване – присвояване на авторство върху чужд интелектуален резултат.

3. Комерсиални действия и права

Основното съдържание на съавторското право е възможността за **използване на произведението от неговите създатели и даването на разрешение за използването му от други лица**. В случая понятието „използване” има специфично съдържание, различно от обичайното разбиране за ползване по предназначение. Използването на произведение включва действия по неговото довеждане до потребителите и действия по подготовката му за довеждането. Фактическите действия са получили статут и на правни. Всяко от тях е уредено като самостоятелно право, а всички те съставляват съдържанието на комерсиалните (имуществените) права на съавторите. Специално трябва да се подчертае изключителният характер на тези права. Изключителността означава, че само съавторите могат да извършват действията по използване и само те могат да разрешават извършването им от други лица. Изключенията от това принципно положение са специално уредени като действия по свободно използване на произведения, които ще бъдат разгледани отделно. Всяко друго действие със съавторско произведение извън уредените като изключения, за което не е получено разрешение от съавторите, е посегателство върху техните права.

Действия по използване на съавторско произведение са:

- възпроизвеждане на произведението;
- разпространение на оригинала на произведението или на екземпляри от него;
- преработка, вкл. превод на произведението;
- излъчване на произведението по безжичен път;
- предаване и препредаване на произведението по кабел;
- предлагане на достъп до произведението чрез интернет;
- публично показване на произведението;
- внос или износ на екземпляри от произведението в търговско количество и др.

Многообразието на действията по използване на съавторско произведение зависи пряко от развитието на техническите способности и средства за фиксиране, възпроизвеждане и трансфер на информация. Създаването на печатарската машина слага само началото на непрекъснат процес на поява на технически решения, които осигуряват нови способности за използване на произведения чрез непознати допреди появата им действия. Грамофонът, радиото, телевизията, изкуствените спътници, магнетофонът, компютърът, мобилният телефон, интернет, аудио- и видеокасетите, дискетите, компактдисковете, флаш-паметите и други технически решения водят до постоянно нарастване на възможностите за лесно фиксиране и удобно съхранение на все по-големи масиви информация, нейното бързо и многократно възпроизвеждане без загуба на качество и трансфер до неограничен брой потребители при изключително ниски разходи. Може да се очаква, че и в бъдеще постиженията в областта на информационната и комуникационна техника ще предложат нови възможности за довеждане на творческо съдържание до потребителите, което ще разшири обема на комерсиалните права на съавторите, предоставяйки им нови способности за комуникиране с читатели, зрители и слушатели.

Действията по използване на съавторски произведения, условията на извършването им и породените от това последици имат свои особености. С цел еднозначност

в разбирането за тях и предпазване от двусмислия и недоразумения, ще представим накратко същността им.

Възпроизвеждането на съавторско произведение има като своя същност **създаването на копия**, т.е. „производството“ на екземпляри от него. Това действие не реализира довеждане на произведението до потребителите и в този смисъл не е същинско комерсиално. Но то подготвя и прави възможна комерсиализацията на произведение чрез създаването и предлагането на копия от него в търговската мрежа и по други канали за дистрибуция. Възпроизвеждането превръща резултатите от труда на съавторите в търговски продукт, в стока, която, реализирана на пазара на научни произведения, достига до потребителите. Те заплащат цената на стоката, за да я притежават и да я ползват за задоволяване на свои духовни потребности. Така се формира доходът от реализацията на съавторски произведения, от който се изплаща и възнаграждението на съавторите.

Разпространението на съавторско произведение има като своя същност предоставянето на произведението на потребителите посредством **материален носител**, в който то е инкорпорирано – книга, списание, дискета, компакт диск и др. Самото предоставяне може да стане чрез продажба, замяна, дарение, даване под наем и даване в заем. С действието разпространение и съответстващото му право на разпространение е свързана „концепцията за първата продажба“. Тази концепция урежда прекратяването (изчерпването) на правото за разпространение на оригинала и на екземпляри от съавторското произведение след извършването на първата продажба или на друга сделка, водеща до прехвърляне на собствеността върху носителя на произведението. Концепцията може да се представи накратко с основните действия и последиците от тях така:

- оригиналът или екземпляр от съавторското произведение се придобива чрез правомерна сделка;
- собствеността върху материалния носител, в който е инкорпорирано съавторското произведение, преминава към приобретателя;
- правото на разпространение на материалния носител, обект на сделката, се прекратява за съавторите и се счита за изчерпано на територията на страната ни и територията на останалите държави – членки на ЕС;
- новият собственик на материалния носител може свободно да извършва с него действия, съставляващи разпространение, на посочените територии, с изключение на действието за даване под наем.

Изчерпването на правото на разпространение по силата на концепцията за първата продажба е рационално прагматично решение, което дава сигурност за стабилността на сделките и за свободата по упражняване на правото на собственост. Всяко друго решение би направило сделката неатрактивна, съответно – нежелана, и би затруднило икономическата реализация на съавторското произведение.

Преработката на съавторско произведение има като своя същност **създаването на негов вариант** по начин, който запазва същностни характеристики на преработеното произведение и позволява неговото разпознаване. Преработката може да е под формата на резюме или презентация на монография, студия, доклад, лекция, изследователски проект и др. Важно в случая е да се очертае разликата между пре-

работка и промяна на съавторско произведение. Промяната, както вече беше коментирано, е действие, за което се признават права на съавторите от групата на некомерсиалните. При нея променяното съавторско произведение престава да съществува, като се замества от промененото. Преработката е действие, за което се признават права на съавторите от групата на комерсиалните. Тя има като резултат ново произведение – при запазване на оригинала, използван за създаване на негов вариант. Следователно, с всяка промяна на съавторско произведение остава само един негов вариант, а с всяка преработка се появява нов вариант, като всички предишни, както и първоначалното произведение, се запазват.

Преводът на съавторско произведение представлява **промяна на езика**, на който е създадено оригиналното произведение. Преводът е частен случай на преработка – една от неговите форми, приложима само за литературни произведения.

Излъчването по безжичен път, **предаването** и **препредаването** по кабел са действия по използване на съавторско произведение без широка практическа приложимост за произведения на науката. Реализират се чрез специализирани предавания на радио- и телевизионни организации. И трите действия имат като своя същност **довеждането до потребителите на сигнали, носещи съдържанието** на съавторското произведение. Основната разлика между тях е, че излъчването има неограничена и неопределена аудитория, а предаването и препредаването имат ограничен и определен кръг потребители – абонати.

Предоставянето на достъп до съавторски произведения в Интернет има като своя същност **предлагането им в цифров формат** на потребителите чрез глобалната мрежа. Това действие прави възможно произведението да е постоянно на разположение на потребителите, а те да избират времето и мястото за ползването му. Тези, благоприятни за потребителите възможности, направиха действието по използване на творческо съдържание чрез Интернет предпочитано и най-активно осъществявано в последните години. Същевременно възможностите на Интернет доведоха до бързо нарастване на пиратството и плагиатството. В тази връзка ще припомним, че предоставянето на достъп до съавторско произведение в Интернет е уредено като самостоятелно и изключително право на неговите създатели, наричано за краткост „интернет право”. Само съавторите могат да решат дали да предоставят произведението си на разположение на потребителите в Интернет, а предоставянето му без тяхното разрешение е посегателство върху защитените им комерсиални права.

Публичното показване на съавторско произведение има като своя същност предоставянето му по начин, който позволява **зрителното му възприемане** от публика. То може да се извърши чрез прожектиране на филм, показване на диапозитиви или слайдове, изложби, експозиции и други способности за визуализация, в зависимост от формата, в която съществува произведението.

Вносът и износът в търговски количества на екземпляри от съавторско произведение имат като своя същност трансграничен трансфер на възпроизведени копия от него. Особеното при тези действия е, че след членството на България в ЕС те се извършват свободно от и към териториите на държави – членки на ЕС. При тези трансфери се прилага режимът на концепцията за първата продажба, който прекра-

тява правото за контрол върху движението на съавторски произведения на територията на ЕС. За износ към и внос от трети държави правото за извършването и за разрешаване на извършването на тези действия не е прекратено и те са под контрола на съавторите.

Най-често прилаганият способ за използване на съавторско научно произведение е неговото **публикуване**. То, за разлика от посочените действия, не е самостоятелно, а е съставно и **обхваща две отделни действия** – възпроизвеждане на произведението в екземпляри и тяхното разпространение. Следователно, публикуване на съавторско научно произведение ще има, когато двете действия са реализирани в единство. От това следва, че публикуването може да се извърши не само в печатна, но и в аудио- и в аудиовизуална форма.

4. Особени действия и права

Използването на съавторски произведения става посредством специфични действия, които реализират неговата същност – предоставяне на произведението на потребителите. Заедно с тях се извършват и други действия, които не осигуряват присъщия за използването резултат, но са свързани или приобщени към действията по осъществяването му. Такива действия са например:

- за съавторски произведения, представени в цифров формат – използването на технически средства за защита и на информация за режима на правата върху произведението;
- за съавторски произведения, представени в различни обективни форми – означаването на печатни произведения, депозирането на екземпляри от тиражирани произведения, удостоверяване на получени разрешения за използване на някои произведения по определен начин и др¹.

Извършването на съответните действия е уредено със задължителни или факултативни режими. Тук ще посочим само тези, които имат отношение към съавторските научни произведения.

Постиженията в областта на информационната и комуникационната техника имат двупосочен ефект върху използването на произведения. От една страна, както беше отбелязано, те разширяват способите за предоставянето на произведения на потребителите, но, от друга – създават изключително благоприятни възможности за посегателства върху чужд интелектуален резултат. Дигитализацията на произведения доведе до бърз ръст на пиратството и плагиатството, улесни интелектуалната кражба, затрудни нейното пресичане и ограничаване. В търсенето на решения за противодействие на посочените негативни явления се ангажираха същите технически постижения, които ги породиха. Благодарение на тях стана възможно предприемането на специални предпазни действия с произведения, представени в цифров формат, като: използване на технически средства за защита и използване на информация за режима на права.

¹ Депозирането и удостоверяването са уредени със задължителни режими и пораждат задължения, а не права, поради което тук няма да се разглеждат.

Техническите средства за защита са специални технически решения, които контролират, ограничават или препятстват неправомерното използване на съавторски произведения. Това могат да бъдат: кодиране на информацията, съставляваща съдържанието на произведението или на условията за неговото използване; дигитални водни знаци или подписи; формати на представяне, ограничаващи възможните действия с произведението и др.

Информацията за режима на права е конкретна информация за закриляно съавторско произведение. Тя няма регламентирано съдържание. Може да е информация за идентифициране на произведението и на съавторите, за условията на използването му, за срока на закрила или за други параметри. В своята пълнота или с отделни елементи информацията се свързва с оригинала или с копие на съавторското произведение и се появява при неговото визуализиране. Целта е да се информират потребителите, че ползват защитено произведение, обект на чужда собственост, да се изяснят като съпричастни, ангажирани и отговорни в опазването на тази собственост.

Използването на технически средства за защита и на информацията за режима на права получиха правна уредба, но не като авторски/съавторски права, а като действия и права по управление на произведения, представени в цифров формат. Поради това двете действия и съответстващите им права не са задължителни за упражняване. Съавторите или лицето, което е получило разрешение за използване на произведението, решават дали да използват средства за защита и за информиране на потребителите, какви конкретно да са средствата и какво да е съдържанието на информацията.

Означаване. Познатият ни знак ©, който се използва при означаването на публикувани книги, е въведен с Универсалната конвенция за авторското право¹. Установените с конвенцията правила определят трите елемента в съдържанието на означението – знакът ©, следван от името на притежателя на права върху произведението и годината на първото публикуване². Счита се, че произведенията, носещи означението, са обект на собственост и на закрила срещу посегателства, дори когато в съответната държава са въведени специфични изисквания за това. С други думи, означението замества извършването на действия, които по националното законодателство на някои държави са изрично условие за признаване на авторска собственост и предоставянето на закрила.

Използването на означението при съавторски произведения следва установените правила. Особено е при посочването на притежателите на права върху означеното произведение. При съавторските произведения непосредствено след знака © трябва да се изпишат **имената на всички съавтори**, а след тях годината на първото публикуване. Сега практиката на издателствата е различна. Някои следват посочения ред, т.е. използват едно означение с имената на всички съавтори, а други – отделни означения с името на всеки съавтор.

¹ Чл. 3, ал. 1 на Конвенцията, приета на 6 септември 1952 г.

² ЗАПСП неправилно посочва като трети елемент годината на разгласяване на произведението (§ 1, ал. 1 на Допълнителните разпоредби).

Публикуваните произведения могат да имат и други означения: ISBN¹ – за книги, и ISSN² – за периодични издания. Режимът на използване на тези означения по никакъв начин не е свързан с броя на авторите и начина на тяхната работа. Затова съавторските произведения получават ISBN и ISSN номера по общоприетите за това правила.

5. Ограничения за действия и права

Правата на съавторите на научно произведение са **ограничени със срок**. Този срок е определен със закон, но не като строго фиксиран, а чрез бъдещо неопределено във времето събитие. Продължителността му обхваща живота на последния преживял съавтор и 70 години след неговата смърт. При това правило за определяне на срока е ясно, че правата върху всяко съавторско произведение ще са с индивидуален срок, а продължителността им може силно да варира. Срокът има като начало на изчисляване първи януари на годината, която следва годината на смъртта на последния преживял съавтор.

Срокът, за който се признават правата на съавторите, не може да се спира и възобновява, да се удължава или съкращава на никакво основание. С неговото изтичане всички комерсиални и повечето некомерсиални права се погасяват. Съавторското произведение става **свободно за използване** по всички познати начини, вкл. и чрез действия, които са станали възможни впоследствие. Например, използването на произведения с изтекъл срок на закрила сега може да става и чрез Интернет – действие, непознато за времето в което те са създадени.

За да се запази жива връзката между произведението и неговите създатели, както и за да се засвидетелства почит към творческата им работа, „вечни“ остават две от некомерсиалните права – за посочване имената на съавторите при използване на тяхното произведение и за запазване на произведението в оригиналния му вид – такова, каквото е създадено. Специалният режим за тези две права гарантира автентичността на научното наследство за поколенията.

Стана ясно, че срокът за който се признават права върху съавторски произведения е по-дълъг от живота на съавторите, т.е. правата им винаги ги надживяват. Същевременно е ясно, че правата не могат да останат без титуляр, да „висят във въздуха“. Те трябва да се държат от някой, който да извършва действията по използването на съавторски произведения. Обикновено това са наследниците на всеки от съавторите. Към тях преминава възможността да вземат решение за действия със съавторското произведение, вкл. за неговото използване. Съгласуването за извършване на съответни действия и условията на извършването им е между живите или живия съавтор и наследниците.

Всичко, което е можел да прави съавторът със съавторското произведение, могат да правят и наследниците, с изключение на две неща. Те не могат да променят произведението и не могат да спират използването му поради нови убеждения. Двете забрани имат различни основания.

¹ International Standard Book Number – Международен стандартен номер за книги.

² International Standard Serial Number – Международен стандартен номер за периодични издания.

Забраната за промяна предотвратява „изгубването“ на научно произведение в автентичния му вид и знанието, което то съдържа, тъй като промяната заличава съществуващо произведение и го замества с ново. При произведение, създадено в условията на делимо съавторство, забраната за промяна от наследниците е само по отношение на тази негова част, която е създадена от наследодателя. При произведение, създадено в режим на неделимо съавторство, промяната е абсолютно недопустима. Произведението остава такова, каквото е създадено първоначално от авторския колектив.

Забраната за спиране на използването на научно произведение, както се изясни, е поставена под условие. Тя е допустима само при промяна в убежденията, възгледите, позициите на автора, намерили отражение в произведението. Но тъй като авторът вече не е между живите, подобна промяна е немислима, съответно условието за спиране е изпълнимо и спиране не може да се извърши.

Посочените забрани за действия, които могат да извършват наследниците, ограничават свободата на действия и на преживелите съавтори. Те не могат да променят произведение, създадено при условията на неделимо съавторство, а в произведение, създадено при условията на делимо съавторство, могат да променят само своите части в него. Когато тези ограничения са неприемливи за преживелите съавтори, те могат да изключат участието на непреживелия и да избират между две възможности – преработка на произведението, или неговото изоставяне и създаването на ново. При произведения с неделимо съавторство обаче този подход и в двете му форми на реализация води неизбежно до присвояване на авторство, тъй като не може да се знае, да се отграничи и да не се използва това, което е създадено от непреживелия съавтор.

В случаите, когато един или повече от съавторите нямат наследници, след тяхната смърт правата им върху съавторското произведение преминават към държавата. До изтичането на срока на закрила тя ги упражнява чрез Министерството на културата, съвместно с живите съавтори и наследниците на съавтори, които имат такива.

Наследяването на съавторското право може да бъде по закон или по завещание. При завещаването съавторът определя лицето, към което да преминат съавторските му права след неговата смърт. Това може да е някой от съавторите. При такъв начин на уреждане на наследяването ще отпаднат много от проблемите и ограниченията за преживелите съавтори, тъй като един от тях ще може да извършва всички действия от съдържанието на завещаното съавторско право. Може да се предположи, че той ще прави това по-оперативно, професионално и компетентно, отколкото наследниците по закон. Това предположение се основава на по-голямата вероятност наследниците да са няколко, а не един, което затруднява съгласуването на действия, както и на това, че заветникът има по-добри – в сравнение с наследниците по закон, специални знания, необходими за извършването на действия със съавторското произведение.

III. ИЗПОЛЗВАНЕ НА СЪАВТОРСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Използването на съавторски научни произведения може да става по три начина, всеки от които има собствено основание:

- използване от съавторите – на основание признатите им със закон изключителни права върху тяхното произведение;
- използване от физически и юридически лица – ползватели, на основание договор, с който съавторите са разрешили извършването на комерсиални действия с тяхното произведение;
- свободно използване от потребители – на основание уредени със закон ограничения на правата на съавторите.

Първите два способа са основни. Те могат да се реализират като алтернативни или допълващи се. Третият способ винаги допълва основните.

Съавторите рядко се ползват от възможността сами да организират комерсиалното използване на своето произведение. Причините за това са липсата на познания, умения и опит, на техническо оборудване и финансови средства, на нагласа за комерсиални дейности и тяхното управление от страна на научните работници. Ето защо, на практика основно се реализира втората възможност – даването на разрешение на други лица за извършване на действия по комерсиалното използване на съавторски произведения. Това става с договор, определян като лицензионен.

1. Лицензионен договор

Договорът за използване на съавторско научно произведение е основно средство за неговата комерсиална реализация. По своята същност това е лицензионен договор, т.е. договор, с който съавторите дават разрешение за извършване на действия със създаденото от тях научно произведение. По правило разрешение се дава за комерсиалните действия. Възможно е то да обхване и някои от некомерсиалните, но това е без значение за определянето на договора като лицензионен. Страните по такъв договор се наричат лицензодател и лицензополучател.

Договорът, с който съавторите дават съгласие за комерсиалното използване на тяхното произведение, е двустранен, възмезден, срочен и консенсуален.

Договорът е **двустранен**, защото и двете страни по него взаимно се задължават, като задължението на едната е основание за задължаването на другата. Например, издателство – страна по договора, се задължава да заплати на съавторите за полученото разрешение за използване на тяхното произведение срещу задължението на съавторите да дадат това разрешение.

Договорът е **възмезден**, защото всяка страна по него дава нещо срещу полученото от насрещната – съавторите дават разрешение за използване на произведението им, а получилият разрешението – възнаграждение за него. В практиката има много случаи на договори, по които съавторите не получават възнаграждение за използване на тяхно произведение, например за публикуването му в периодично издание, за предоставянето на достъп до него в Интернет и др. Подобни безвъзмездни договори не са отрицание на възмездността като характеристика на лицензион-

ния договор или нейна алтернатива, а отразяват отказа на съавторите от възнаграждение, което ще коментираме отделно.

Договорът е **срочен** по силата на закон, който го определя със срочност до 10 години. Сключен за по-дълъг срок, той няма да е недействителен, но ще ограничи действието си до законовия срок.

Договорът е **консенсуален**, защото се счита за сключен с постигането на съгласие от страните по предмета му и другите клаузи в него, а не при извършването на фактически действия като например предаване на готово съавторско произведение за публикуване или получаване на авансово възнаграждение, за да се създаде съавторско произведение.

Договорът може да е **неформален или формален**. Алтернативата е само за тези договори, за които по закон не се изисква форма на сключването им. Писмената форма е задължителна за някои договори, най-често срещаните сред които, са:

- договорите за издаване на съавторско произведение;
- договорите, с които се дава изключително разрешение за използване на съавторско произведение, т.е., с които се отстъпват изключителни права за използване;
- договорите, с които се дава разрешение за извършване на некомерсиални действия със съавторско произведение, т.е., с които се отстъпват права от групата на неимуществените.

Договорът за използване на съавторско произведение има познатата за гражданските договори структура и съдържание. Поради това ще коментираме само някои специфики, обусловени от обекта, по повод на който страните се стремят да постигнат съгласие, а именно – научно произведение, създадено съвместно от няколко лица.

Първата особеност е по отношение на **страната лицензодател**. На нея винаги стоят няколко лица – съавтори. Възможно е те да се представляват от един от съавторите или от лице извън кръга на съавторите, но това не променя множествеността на лицата, които дават разрешение за използване на създадено от тях произведение. Важното в случая е, че всички съавтори трябва да имат **съвпадащи** волеизявления по всички въпроси на уреждане на отношенията с лицензополучателя. Договорът няма да може да се сключи, ако дори само един от съавторите има различна позиция по едно или повече условия в договора.

Най-голямо внимание заслужава **предметът** на договора поради фундаменталното му значение за всички въпроси на договарянето. Предмет на договора е отстъпването на комерсиални права от съавторите на ползвател, т.е. даването на разрешение за използване на съавторско научно произведение. Най-важният въпрос при определянето предмета на договора е за характера на даването разрешение – изключително или неизключително. Когато то е **изключително**, съавторите губят за срока на договора възможността да използват своето произведение по разрешените начини и само ползвателят може да прави това. При дадено **неизключително** разрешение използването може да се извършва и от ползвателя, и от съавторите, както и от други лица, получили такова разрешение.

Предметът на договора може да бъде определен общо или конкретно. **Той е определен общо**, когато съавторите дават разрешение за „използване” на тяхното произведение. Подобна формулировка на предмета означава, че съавторите дават

съгласието си за извършване на всички действия по икономическата експлоатация на тяхното произведение. Конкретната комбинация от двете характеристики на предмета на договора – пълен обем на разрешените действия за използване и изключителен характер на даденото разрешение, не е в интерес на съавторите, защото ги лишава от възможността да извършват каквото и да е действие с произведението за срока на договора.

Предметът на договора е определен конкретно, когато в него се сочат действията, за които се дава разрешение за извършване. При така формулиран предмет на договора, разрешените с него действия определят и вида му, например договор за издаване, договор за превод, договор за преработка и др.

Договорът за използване на съавторско научно произведение винаги е срочен. Страните сами и свободно определят срока на действието му, като се съобразяват с максимално допустимия – десет години. В случай, че пропуснат да уговорят срок, договорът ще се счита за сключен за три години.

Територията, на която договорът ще има действие, т.е., на която ползвателят ще може да извършва разрешените му действия, също се определя свободно от страните. Това може да е територията на една, няколко или всички държави в света. **Във връзка с териториалното действие на договора се прилагат две правила. Първото правило е уточняващо.** То предвижда, че договор, сключен на територията на държава – членка на ЕС, от граждани на ЕС, ще има действие на територията на всички държави на ЕС. **Второто правило е диспозитивно** и замества непостигнато съгласие или пропуск при договарянето. То предвижда, че договор, в който не е определена територията на действието му, ще действа на територията на държавата, чийто гражданин е ползвателят, когато той е физическо лице, а когато е юридическо лице – на територията на държавата, в която е седалището му. Второто правило е водещо при определяне на държавата, в която ще действа договорът. След неговото прилагане, при необходимост, се прилага и първото правило, което може да разшири действието на договора до територията на държавите от ЕС.

2. Съгласие за използване

При съавторството възникват сложни отношения между съавторите по повод резултата от съвместната им работа. Този резултат им принадлежи общо и може да се използва само със съгласието на всички съавтори. Такова съгласие трябва да е налице през целия процес на договаряне, по всяко от условията за използване и за цялото времетраене на договора.

Използването на научно произведение, създадено при условията на съавторство, независимо дали то е делимо, или неделимо, става **само със съгласието на всички съавтори**, без значение на действието по използване – включване на доклад в сборник, публикуване на статия в периодично издание, издаване на монография, превод на студия, предоставяне на достъп до лекционен курс в интернет, представяне на мултимедийна презентация и др. Казаното е в сила за използване на цялото произведение. Когато произведението е с делимо съавторство, всеки от съавторите може самостоятелно да извършва действия по използването на своята част, без да иска съгласие от останалите. Тази свобода няма да е налице или ще е ограничена

само ако съавторите са уговорили забрана или са приели конкретни условия по използване на самостоятелните части. Допустимо е съавторите да упълномощят един от тях или трето лице да дава от тяхно име съгласие за използване на съавторското произведение по един, няколко или всички начини. Това става с изрично пълномощно, т.е. с пълномощно, в което са посочени действията, за които упълномощеното лице може да дава разрешение за извършването им. Пълномощното трябва да е нотариално заверено, тъй като оправомощава за разпореждане със съавторски права чрез лицензиране.

Логично е да се предположи, че още когато се съгласяват заедно да създадат съвместно научно произведение, неговите създатели желаят реализацията му, т.е. извършването на действията по използването му. Възможно е обаче на един покъсен етап, когато съавторското произведение вече е завършено, някой от съавторите да се възпротиви и да не даде съгласие за използването му. Такова противопоставяне обезсмисля труда на всички останали съавтори, а нереализираното произведение се приравнява на несъздадено. За такива случаи е предвиден **специален режим**, според който всеки от съавторите може да се обърне към съда с искане да се разреши използването. Решението на съда ще замести недаденото съгласие и със сигурност ще е положително. Защото научните произведения се създават, за да бъдат използвани. Съдебното решение е механизъм за противодействие на блокирането на тази възможност, който отваря пътя за разпространение на новосъздадено научно знание и достигането му до потребителите.

Друга опасност, която може да блокира използването на съавторско произведение, е промяната в решението на някои от съавторите, т.е. веднъж е дадено съгласие за използването му, а се отказва съгласие за следващо използване. За тези случаи е предвидено **специално правило**, според което никой от съавторите не може без основателна причина да откаже използването на съавторско произведение по определен начин, например чрез превеждането му, ако веднъж вече е дал съгласие за използване по този начин. Това, което може да затрудни прилагането на правилото, е преценката за основателност на причината за отказа – кой ще я направи и по какви критерии.

Използването на съавторски произведения неизбежно се изправя в един момент пред въпроса за съгласието на починали съавтори – необходимо ли е такова и кой трябва да го даде? Краткият отговор е: съгласие е необходимо и то се дава от всички наследници на починалите съавтори.

Съавторските произведения могат да осиротят по отношение на един, няколко или всички автори. Осиротели произведения е имало винаги, но проблемите по тяхното използване са сравнително нови. Те възникнаха във връзка с дигитализирането на произведения от колекциите на публични организации и създаването на електронни библиотеки. Предвид новостта на проблема и неговите мащаби, ще представим накратко основни положения, свързани с осиротелите произведения.

Осиротели съавторски произведения са тези при които правата на създателите им не са погасени, но някои от съавторите или всички те са неизвестни или са в неизвестност, съответно – няма как да се получи съгласието им за използване на тяхното произведение. Достатъчно е един от съавторите да не може да бъде установен, за да се блокира използването на произведението.

Причините за съществуване на осиротели съавторски произведения са много и различни: непосочване на някой или на всички съавтори; миграция на съавторите без да информират за новото си местопребиваване; небрежност или пропуски при оформяне на документите при депозиране на произведението в национални депозитари и други хранилища; проблеми при установяване на наследниците на починал съавтор и др.

Въпросът с осиротелите произведения не е теоретична конструкция, а реалност, особено в страните от Централна и Източна Европа след интензивните миграционни процеси на учени в края на XX и началото на XXI век. За много от тях няма актуална информация за настоящото им местонахождение. Проблемът е значим, алармират публични библиотеки, музеи и архиви, които обявяват милиони осиротели произведения, съхранявани в техните колекции. Европейската комисия обещава скорошно решаване на проблема чрез специална директива¹. До нейното приемане държавите от ЕС прилагат различни решения – от пълно въздържане за дигитализация на осиротели произведения и включването им в електронни библиотеки, до използването на недоброволни лицензии с гарантиране на възнаграждение за съавтора или съавторите, които са неизвестни или са в неизвестност, в случай че те или тяхното местонахождение бъдат установени. Според нас, възможно е и решението, прилагано за случаите на несъгласен с използването съавтор, т.е. със съдебно решение, заместващо съгласието на неизвестен или в неизвестност съавтор, но с гарантиране на възнаграждение за използването.

3. Възнаграждение за използване

За използване на съавторско произведение се дължи възнаграждение. То е дължимо за всеки вид използване – възпроизвеждане, разпространение, излъчване по безжичен път и пр., както и за всяко поредно използване по същия начин, например второ и следващо издаване, преработка и др.

По своята същност възнаграждението за използване на съавторско произведение е отплатата за даденото разрешение за неговата икономическа експлоатация, **цената срещу предоставената възможност за реализиране на доход**, стойностна оценка на отстъпеното право за извършване на действия по използването.

Възнаграждението за използване на съавторско произведение се определя свободно – по договаряне между съавторите и ползвателя. Основните способи за неговото формиране са два: като глобална сума и като процент от доходите от търговската реализация на произведението. Задължителни или препоръчителни тарифи за размера на сумите и за процентните отчисления няма. Те зависят от силата на преговорните позиции на страните и от много други непазарни и пазарни фактори като

¹ На 24.05.2011 г. беше публикувано Предложение за Директива на Европейския парламент и Съвета на Европа относно някои позволени начини за ползване на осиротели произведения. Приемането на директивата е планирано за 2012 г. По отношение на съавторските произведения тя предвижда в своя чл. 2, ал. 2, че когато един от авторите е идентифициран и с установено местонахождение, произведението няма да се счита за осиротяло – нещо, което считаме, че е спорно и вероятно ще бъде обект на дискусии и уточняване.

известност на съавторите, актуалност на проблематиката, обем на пазара, еластичност на цената, начин на реализация и др.

Възнаграждението за използване на съавторско произведение принадлежи на всички съавтори. Между тях **то се разпределя** по договаряне или по закон, или въз основа на съдебно решение. Основанието за подялба определя правилата на извършването му, като всяко следващо основание и правило се прилагат, ако не са сработили предходните. По реда на прилагането им те са:

Първо, по договаряне. Съавторите сами определят дяловете, в които авторското възнаграждение се разпределя между тях. Това става със споразумение, договор или друг писмен документ. Уговарянето може да се направи преди започване на съвместната работа, по време на нея или след нейното приключване, но преди сключването на договор за използване на съавторско произведение, по който се дължи възнаграждение. По правило, определянето на дяловете се прави еднократно и се прилага по отношение на възнагражденията от всяко използване на съавторското произведение. Възможно е обаче по повод на конкретно използване или дори за всяко ново използване да се направи отделно определяне на дяловете, което да отрази например и приноса на съавтор за реализацията на произведението и/или за осигуряването на възнаграждение, или пък заявен отказ от възнаграждение, или други обстоятелства, влияещи на подялбата.

Условията, водещи до промяна на дяловете могат да се уговорят и принципно, в едно споразумение. С други думи, съавторите сами решават дали дяловете им от възнаграждението да са твърдо фиксирани или динамични и какви да са условията за динамиката им.

Второ, по закон. Когато съавторите не са определили дяловете, в които ще разпределят възнаграждението помежду си или не могат да постигнат съгласие за това, прилага се установено със закон правило. То отрежда равни дялове от възнаграждението за всички съавтори, на основание презумпция за еднаквия им принос в общия резултат.

Трето, въз основа на съдебно решение. Презумпцията на закона за еднакъв принос на всеки съавтор в общия резултат е оборима, съответно равните дялове от възнаграждението са оспорими. Всеки от съавторите може да се обърне към съда, за да докаже своето по-голямо, а не еднакво с това на останалите съавтори, участие и принос в създаването на съавторското произведение, съответно – да иска признаване на правото му за по-голям дял от възнаграждението. Преценката за по-голям принос и конкретното определяне на дела се прави от съда въз основа на представени доказателства. Това е най-нежеланият способ за определяне на дяловете от възнаграждението на съавтори, предвид трудностите и субективността при доказване на принос в съвместна творческа работа, съответно – за вярна преценка и справедливо определяне на личен принос.

Съавторите **могат да се откажат от възнаграждение** за използване на тяхно произведение, освен в случаите, когато законът не допуска отказ. Отказ от възнаграждение е недопустим, а в случай, че е направен, той е недействителен, когато възнаграждението се дължи за:

- даването под наем на съавторско произведение, създадено в аудиовизуална форма;
- препредаването по кабел на съавторско произведение, създадено в звукозаписна или аудиовизуална форма;
- свободното използване на съавторско произведение, при което се заплаща компенсационно възнаграждение;
- публичното показване на съавторско произведение, създадено в аудиовизуална форма, когато достъпът до местата, където се извършва показът, е срещу заплащане на входна такса или на обща сума.

Определените със закон случаи, за които отказът от възнаграждение е недействителен, не са типични способи за използване на научни произведения, нямат широка практическа приложимост и по тази причина няма да бъдат коментирани.

Извън посочените случаи съавторите на научно произведение могат да се откажат от възнаграждение за използването му, независимо от причините и подбудите за това, стига решението да е взето доброволно, а не под натиск или принуда. Отказът трябва да съобрази някои условия за време и начин на извършването му. По отношение на **времето** – отказът трябва да се направи най-късно при сключването на договор, по който се дължи възнаграждение. След сключването на договора отказ от възнаграждение по него може да се направи само с анекс. По отношение на **начина**: отказът трябва да е изразен ясно, недвусмислено и в писмен вид – чрез декларация или клауза в договора.

Отказ от възнаграждение могат да направят всички съавтори или само някои от тях. Най-ясен и лесен за прилагане е случаят, в който всички съавтори се отказват от полагащото им се възнаграждение. Не е необходимо това да е скрепено предварително с формален документ. Достатъчен е подписът на всеки от съавторите в договора за използване на тяхно произведение, в който има клауза за отказ от възнаграждение. В случаите, когато един или няколко, но не всички съавтори се отказват от полагащо им се възнаграждение, това трябва да е изразено писмено – преди или при сключването на договора, и да намери отражение в него или приложените към него документи. Делът на отказалия се от възнаграждение съавтор или съавтори уголемява дяловете на останалите, пропорционално на личните им дялове.

Следва да се прави разлика между отказ от възнаграждение и **даряване на полагащо се възнаграждение**. При отказ, на отказалия се съавтор или съавтори не се дължи и не се извършва плащане на възнаграждение. При даряване сумата за възнаграждение се дължи, но по волята на дарителя или дарителите, тя се насочва към друго физическо или юридическо лице. Такова лице може да бъде и някой от съавторите.

Възнагражденията, получени от съавторите по договор за използване на тяхно произведение, се облагат с данък. Данъкът се дължи от всеки съавтор по лична схема за формиране и данъчно облагане на доходите им като физически лица. Той се определя диференцирано, в зависимост от източниците на доход и нормативно признатите разходи.

4. Свободно използване

Изключителният характер на правата, които се признават на съавторите върху тяхното научно произведение, търпи ограничения. Те са допуснати в името на права и интереси на членовете на обществото от по-висок ранг. Ограниченията осигуряват свободен достъп до съавторски научни произведения и извършването на действия с тях, обхванати от режима на свободното използване. „Свободно” означава **използване на произведението без да се иска разрешение** от неговите съавтори. Действията по свободно използване са изчерпателно посочени и специално уредени с цел да не се допуска злоупотреба от страна на потребителите чрез прекомерно и безконтролно извършване на действия по използване. Задължително условие за допустимост на действията по свободно използване е те да се извършват само с разгласени произведения, т.е. с произведения, които съавторите вече са предоставили на потребителите по начин, позволяващ свободното им използване.

Допустимите действия по свободно използване се разделят в две групи по два признака – в интерес на кого са допуснати и дължи ли се възнаграждение при извършването им.

В **първата група** попадат действия, задоволяващи частни интереси и за извършването на които се дължи възнаграждение. Това са действия по възпроизвеждане на съавторски произведения за лично ползване, а не с търговска цел – например изготвяне на копие от публикувана статия, доклад, книга или на части от тях, презапис на произведение, представено в аудио- или аудиовизуална форма и др. Дължимото възнаграждение за извършването на тези действия има за цел да компенсира в някаква степен съавторите за пропуснатото възнаграждение, което биха получили при даването на разрешение за използване. На това основание възнаграждението се нарича „**компенсационно**”. То не се формира на договорна основа, тъй като съавторите и ползвателите не се срещат и не уговарят условията за ползването. Целият модел и правилата за формиране на компенсационното възнаграждение – като: база за изчисляване, диапазон на конкретния размер, лицата, задължените за плащането му и лицата, оправомощени за събирането му, схемата за разпределяне на събраните възнаграждения и начините за получаването им, са определени със закон. Моделът е твърде сложен и засега неработещ за произведения на науката.

Във **втората група** действия – по свободно използване, се включват такива, които се извършват в обществен интерес и за които не се дължи възнаграждение. Това са широк кръг действия с образователна, научна, изследователска или информационна цел – като: цитиране и използване на части от произведения при включването им в други произведения, използване като текуща информация от медиите на произведения, представени пред публика, възпроизвеждане на произведения от публични библиотеки, музеи, архиви, образователни организации с цел съхраняването им или с учебна цел, възпроизвеждане на произведения посредством Брайлов шрифт и много други. Към някои от действията има изисквания, свързани с обема на използваната част от произведението, посочването на авторите, на източника и други. Общо изискване към всички действия е те да нямат търговска цел.

Типично действие по свободно използване и едно от най-широко практикуваните в научната работа е **цитирането**, затова на него ще се спрем специално. По своя-

та същност цитирането е възпроизвеждане на чуждо произведение или на част от него и то буквално, а не чрез пресъздаване или интерпретиране. Както вече знаем, възпроизвеждането на произведения в екземпляри е едно от действията по неговото използване и е изключително в правомощията на съавторите – само те могат да го извършват или да дават разрешение за извършването му. Строгото следване на това правило обаче не съответства на динамичния характер на науката, на дискуссионното начало при генерирането на нови знания, на еволюционното възходящо развитие на знанието. Абсолютизирането на изключителния характер на действието по възпроизвеждане на научно произведение би лишило науката от нейни важни движещи фактори, каквито са научните дискусии, научната критика, научната приемственост и други, основани на възпроизвеждането на чужди научни произведения. За да не се случи това, цитирането е уредено като форма на свободно използване на чуждо произведение при спазването на определени правила. Едно от тях изисква свързването на цитата с произведението, от което е взет, и с името на неговия автор. Множествеността на авторите не е основание за отклонение от правилото. Затова при цитиране на съавторски произведения се изписват имената на всички съавтори, дори когато съавторството е делимо и е ясно кой от съавторите се цитира.

В случаите, когато цитираните автори и източници се дават под линия, е допустимо с оглед икономия на информация, която вече е известна, при второ и всяко следващо цитиране на едно и също съавторско произведение да се използват следните формати: посочването на имената на съавторите да се ограничи до първото, следвано от многоточие, а когато цитатите на едно и също произведение са последователни, да се използват текстове „Цитираното произведение”, „Пак там”, с посочване на страницата на произведението, от която е взет цитата. В случаите, когато всички цитирани източници са посочени в края на текста, подобен проблем не възниква. Посочването става чрез поставянето след цитата на скоби, в които се записва номера на съответния източник и страницата от която е взет цитата.

IV. СПЕЦИАЛНИ РЕЖИМИ ПРИ СЪАВТОРСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

1. Служебно съавторство

Колективите за провеждане на съвместна научна дейност се формират по различни схеми и на различни основания. Най-често те се организират на доброволен принцип от независими специалисти. Определящото в тези случаи е взаимното доверие за професионални и личностни качества на членовете на екипа като област на научни интереси, еднакви или близки идейни позиции по научен проблем, равнище на компетентност, отговорност, солидарност, вискателност, самокритичност, диалогичност и много други, които оказват влияние върху отношенията по време на работа и равнището на съвместния резултат.

В случаите, когато научната работа се извършва във формализирана структура – научен институт, изследователски център или лаборатория, проектантска и друга организация, колективите се формират служебно. В тях се включват служители,

които работят в организацията по трудов договор. Определящо при формирането на екипа са професионалните, но не и личностните качества на специалистите. Съответно, отношенията между членовете на работния колектив се основават на формални правила и се подчиняват на бюрократичен ред. Взаимното доверие не е най-силният обединяващ фактор. То може да има значение за ритмичността и ефективността на работата, но не и за характера на резултата от нея – той е общ, съвместен, съавторски. Особеното в случая е служебното, недоброволно формиране на екипа, което води до **служебно възникване на съавторство**. Начинът на възникването му обаче по никакъв начин не променя неговата същност. То е такова, каквото вече беше представено. Различията са по отношение на действията със съавторското произведение.

При колективна работа по трудово правоотношение в изпълнение на служебна задача, действията по упражняване на съавторството се разпределят между създателите на научния резултат и техния работодател. По закон комерсиалните действия и права се признават за работодателя. Той организира търговското използване на съавторското научно произведение при поставени от закона ограничения за това – само по начините и до степента, които съответстват на обичайната му дейност. Некомерсиалните действия се запазват за съавторите и могат да се реализират по различни схеми. Първата възможност е съавторите сами да извършват всички некомерсиални действия. Втората възможност е за извършването им съвместно от съавторите и работодателя. Третата е извършването на действията от работодателя със съгласието на съавторите. Тя е най-широко разпространена заради прагматизма и удобството при реализирането на некомерсиалните действия, а за някои от тях тя е и условие за търговското използване на съавторското произведение. Например, ако работодателят не притежава правото за разгласяване, той не може да извърши комерсиални действия с произведението. Добре е работодателят да държи и правото на интегритет, тъй като по по-активно и по-успешно – в сравнение със съавторите, може да брани целостта на произведението и да се противопоставя на промени в него. Разрешението работодателят да извършва некомерсиални действия с произведението се уговаря изрично. Най-добре е това да стане с трудовия договор за целия срок на действието му и за всички създадени през това време научни резултати, а не конкретно за всеки от тях. Само да припомним, че две от некомерсиалните действия и съответстващите им права – правото на име и на авторство, не могат да преминат към работодателя по договореност и при никакви условия.

Особен характер и режим има **възнаграждението** на съавторите за служебно създадено произведение. Това не е възнаграждение за дадено разрешение за използване на съавторското произведение, което се разпределя по разгледаните правила за подялба. То е трудово възнаграждение, дължимо за положен труд и е определено с трудовия договор. Поради това персоналното възнаграждение може да не отразява реално конкретния принос на отделните членове на колектива, но възможност и механизъм за балансирането им няма. Такива обаче са предвидени за случаите на явна несъразмерност между приходите, получени от работодателя при използване на съавторското произведение, и възнаграждението, получавано от съавторите за времето на неговото създаване. Количествен критерий за преценка на несъразмер-

ността няма. Тя се прави от съавторите и работодателя, а в случай на разногласие между тях – от съда, по искане на която и да е от страните. Това допълнително, над трудовото възнаграждение има смесен характер. То е възнаграждение за резултат с висока доходност и за възможността да се реализира и присвоява този доход.

Във връзка с допълнителното, известно още и като „справедливо” възнаграждение, възниква въпросът кой може да претендира за него – един или няколко от съавторите, или само всички заедно. Според нас всички варианти са възможни. Когато само един от съавторите се чувства ошетен, той може да претендира за справедливост по отношение на своето възнаграждение. Към неговата претенция могат да се присъединят и други съавтори. Възможно е и всички съавтори да направят претенция за явна несправедливост по отношение на собствените си възнаграждения и заедно да предявят обща претенция към работодателя.

Отказ от възнаграждение, дължимо за работа по създаване на съавторско произведение по трудово правоотношение, е недопустим.

Подобен на режима на упражняване на служебното съавторство е режимът при **съавторски произведения, създадени по поръчка**. Такива произведения се създават от научни колективи при изпълнение на изследователски задачи, възложени от публични или частни организации, и финансирани със средства на възложителя. За съавторите законът винаги запазва правото на име и на авторство, а останалите некомерсиални права могат да се притежават от тях или по договор да преминат към възложителя. На възложителя законът признава комерсиалните права, ако страните не са уговорили друго за тях, но го ограничава в упражняването им до целите, за които е поръчано произведението.

Възможно е обаче, дори е честа практика при научни изследвания, финансирани с публични средства, изпълнителите на поръчката да използват готовия резултат, например чрез преработка и представяне с доклад на научен форум, публикация в периодично издание, превод, отпечатване като самостоятелно издание и др. Това не е друга, различна от разгледаната схема за разпределяне и упражняване на правата върху съавторски произведения между техните създатели и поръчващия, а само уговорен между страните практичен механизъм за извършване на комерсиални действия за по-пълноценно реализиране на готовия научен резултат.

Възнаграждението за изпълнение на поръчката се определя по договаряне между страните и се разпределя между изпълнителите по правилата за разпределяне на възнаграждение между съавтори, обединени на доброволен принцип. То не може да се увеличава, подобно на възнаграждението при служебното съавторство, на основание явната му несъразмерност с получените от възложителя доходи от използване на произведението.

2. Предизвикано съавторство

С развитието на предлаганите от интернет възможности за споделяне на информация се появи нова форма на съавторство, която може да се нарече **предизвикано съавторство** или провокирано съавторство, или покана за съавторство. Става дума за проекти като Уикипедия и Криейтив Комънс, сайтове, блогове и социални мрежи, в които се публикуват научни произведения с предоставена от авторите им

възможност за тяхното допълване, обогатяване и развитие. Макар да са организирани по различен начин, всички те имат нещо общо във водещата идея – предоставянето на достъпни и свободни за използване произведения и създаването на общества, членовете на които ценят споделянето на знания и дават своя принос за тяхното развитие и обогатяване.

Като пример за представяне на идеята за провокирано съавторство ще използваме организацията на работа на Криейтив Комънс. Това е място в Интернет където всеки може да публикува с Криейтив Комънс лицензия свое произведение. В зависимост от избраната лицензия потребителите могат да извършват различни действия с произведението. Повечето от лицензиите позволяват допълване и развитие, което в най-висока степен отразява идеята за споделяне и обогатяване на знания. Всеки потребител, който се възползва от тази възможност, става съавтор на създателя на произведението, както и на всички, които са работили и ще работят върху него. Поканата за присъединяване към разработването на произведение е постоянно отворена. Това прави възможно включването на неограничен брой лица като съавтори. Схемата функционира безпроблемно благодарение на предварително даденото съгласие за съавторство и отсъствието на финансов елемент, тъй като използването е свободно и без възнаграждение.

Криейтив Комънс пази досието на всяко произведение, което позволява проследяването на неговия генезис чрез оригинала, създаден от първия автор, и всички версии на присъединилите се съавтори.

Свободните лицензии имат много голям потенциал в научната и образователната сфера, поради което все повече институции избират да публикуват статии в научните си издания при техните условия. В България тази възможност е слабо позната в научните среди и съответно – недостатъчно използвана.

V. НАТРАПЕНО СЪАВТОРСТВО

Анализът на феномена съавторство не би бил завършен, ако не включи и въпроса за натрапеното съавторство. По своята същност натрапеното съавторство е **интелектуално ограбване**, което се родее с плагиатството. Заради високата степен на обществена опасност на двете деяния, те са квалифицирани като престъпления в Наказателния кодекс. Според наказателния закон **натрапеното съавторство е:** включване на лице, което не е участвало в творческата работа по създаване на произведение, за негов съавтор, вследствие злоупотреба със служебно положение от страна на лицето¹.

Въпросът за натрапеното съавторство се засяга в специалната литература инцидентно, много бегло и силно ограничено в същността му, до степен, водеща до неверни изводи. Лансира се дори разбиране, че натрапено е само това съавторство, което е извършено от приобщилия се „съавтор” лично, без знанието и съгласието на

¹ Текстът на чл. 174 на НК е: „Който, като злоупотреби със служебното си положение, **се включи** като съавтор на произведение на науката, без да е взел участие в творческата работа по неговото създаване ...”

действителния автор или съавтори. Ние не подкрепяме това тясно разбиране за натрапеното съавторство, основано на буквалното възприемане на използвания от закона граматически израз „се включи”. Защото самовключването практически не е възможно. Авторът или съавторите, предоставили за използване свое произведение и проследили използването му, не могат да не забележат приобщаването на натрапника и да не реагират срещу измамата, основавайки се на автентичност на предоставеното за използване научно произведение и посочените в него автор/съавтори. Затова натрапено съавторство, разбирано в този смисъл, няма и не може да има. То се проявява само тогава, когато между действителния автор/съавтори и натрапника се сключи **прикрита сделка** за включването му като съавтор. Сделката може да е възмездна – срещу насрещна облага (публикуване, спонсорство, осигуряване на положителна рецензия, на благоприятни отзиви и др., в зависимост от заеманото служебно положение на „съавтора”) или безвъзмездна, наложена единствено от властовата позицията на заеманото служебно положение.

За съжаление, натрапеното съавторство е реалност и днес за много млади научни работници, които са принудени да приемат фалшив съавтор и по различни причини да търпят натрапничеството. Според нас, натрапеното съавторство е най-разрушителното, най-демотивиращото, най-пагубното, най-неетичното деяние в науката и, за съжаление – най-трудно за доказване, по причина на прикиритостта на сделката по реализирането му.

Основната прилика между плагиатството и натрапеното съавторство е присвояването на авторство върху чуждо произведение. Основната разлика е, че плагиатството се извършва без знанието и съгласието, а натрапеното съавторство – със знанието и съгласието на автора/съавторите на произведението. Даденото съгласие за приобщаването на „съавтор” обаче е изнудено от страна на приобщения, който го постигна чрез злоупотреба със служебното си положение. Злоупотребата е на основата на формална или неформална власт, която натрапникът има по силата на позицията си в научния колектив, научната организация, научната общност, в органите за оценяване на научни резултати или системата за управление на науката.

Според нас, натрапеното съавторство е по-опасно деяние от плагиатството, но не така мисли законодателят. При преценката си за опасност на двете деяния той ги е приравнил и им отрежда еднакво наказание – лишаване от свобода до две години или глоба от 100 до 300 лева. Считаме, че това наказание за натрапено съавторство е силно занижено. Защото то се реализира на основата на две обществено опасни деяния: незаслужено присвояване на авторство (с което се изчерпва плагиатството) и изнудена воля на автора/ите за включване като участник в създаването на произведение на лице, без основание за това (което е допълнително обществено опасно деяние).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

На пръв поглед съавторството е нещо ясно и недискусионно. Поставените в изследването въпроси показват, че това не е така. Някои от постановките в него вероятно са спорни, а някои от предложените решения имат и по-добри алтернативи.

Налице е асиметрия между оскъдните правни норми, регулиращи съавторството, и мащабите на неговото реално проявление. Практиката се нуждае от ясни, непротиворечиви и работещи правила за регулиране на отношенията при възникването и упражняването на съавторството. Направеното изследване предлага правила, по които да се води практиката при възникването и упражняването на съавторството, когато такива липсват или са уредени непълно в приложимите нормативни актове.

Предложените регулатори могат да се използват в договорната практика при:

- подготовката на проекти на договори между съавторите, преди започването или в хода на съвместната работа;
- разработването на съдържанията на клаузи в трудовите договори, сключвани със служители в научни организации;
- подготовката на договори-образци за възлагане на научно изследване;
- подготовката на договори-образци за използване на съавторски произведения;
- сключването на договори между издателства и съавтори;

Предложенията в изследването могат да бъдат добра основа за допълнения в ЗАПСП по принципни въпроси на съавторството, като: изисквания за признаване на съавторство, условия за упражняване на съавторството, примерно посочване на най-често срещаните случаи на несъавторство и др.

Професионалните организации на научните работници трябва да направят необходимото, за да осигурят консултации и реална помощ в търсенето на отговори на открити въпроси на съавторството върху научни произведения.

Съавторството днес е често явление в научния живот и проблемите, свързани с него, са реални. Затова е добре те да се дискутират – в търсене на правилни решения. Ясните правила за съавторството могат да го направят и по-привлекателно за научните работници, от което ще спечелят всички и най-вече науката.

СЪАВТОРСТВО ПРИ НАУЧНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Резюме

Студията е посветена на важен, но неизследван проблем на съвместната научна работа – съавторството върху научни резултати и неговото упражняване. Основната цел е да се предложат работещи правила за възникването и реализирането на съавторството, които съобразяват неговата същност, осигуряват справедливост в отношенията и защитават интересите на съавторите. В постигането на тази цел изследването е насочено към разкриване същността на съавторството в науката, определяне на изискванията за неговото пораждане и условията за упражняването му. Разглеждат се режимите на възникване на съавторството и видовете съавторство, съдържанието на комерсиалните и некомерсиалните действия със съавторски произведения и съответстващите им права, договорите за използване на съавторски произведения, правилата за разпределяне на съавторските възнаграждения, предизвиканото съавторство, натрапеното съавторство и др. Предлагат се решения на реални проблеми, породени от колективната работа и колективните резултати в науката.

JOINT AUTHORSHIP IN SCIENTIFIC PUBLICATIONS**Abstract**

The study looks into an important, yet unstudied problem of joint scientific work – joint authorship of scientific results and its management. The main goal is to offer working rules for the creation and realization of joint authorship works; the rules are based on the nature of joint authorship, ensure fairness in the relations and protect the interests of all authors. In achieving this goal the study is aimed at disclosing the nature of joint authorship in scientific works, at determining the requirements for the arising of rights and the conditions for their management. The study looks at the regimes for arising of rights and the different types of joint authorship, the contents of commercial and non-commercial uses of joint authorship works and their corresponding rights, contracts for using joint authorship works, the rules for allocating joint authorship pay, forced co-authorship and others. The study offers solutions of existing problems that stem from joint work and collective results in science.